Elenism și creștinism:
Cei trei ierarhi și identitatea greacă

IPS Mitropolit al Pergamului Ioannou Zizioulas

Profesor al Școlii Teologice din Salonic

Sursa: Discurs solemn cu ocazia sărbătorii celor Trei Ierarhi în Aula de Ceremonii a Universității Aristotel . 30.01.1998 .

Sanctitatea Voastră, Excelențele Voastre, Domnule Ministru, Domnule Rector, Stimati Profesori, Doamnelor și Domnilor.

Astăzi, cu splendoare tradițională, Biserica și învățământul Neamului nostru îi prăznuiesc pe Sfinții patroni ai literelor grecești, Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur.

Celebrarea comună a acestor trei mari ierarhi ai Bisericii, care datează din secolul al XI-lea, cu inițiativa relevantă a Episcopului Euchaiton Ioan de Mavrop, oferă instituțiilor de învățământ din țara noastră, de toate nivelurile, oportunitatea și datoria de a-i comemora pe acești trei mari dascăli cu recunoștință pentru marea lor contribuție adusă umanității și, într-adevăr, elenismului și educației grecești. În același timp, face apel la toți cei care participă, într-un fel sau altul, la educația greacă și, în special și prin excelență, pe cei dintre noi care aparținem rasei grecești, să conectăm această retrospectivă istorică cu prezentul și viitorul umanității, evidențiind astfel „cele trei mari lumini ale divinității trisilviene", dascăli și lideri spirituali nu numai ai trecutului, ci și ai epocii noastre. Pentru că această celebrare nu ar fi de niciun folos dacă nu ar avea mesaje esențiale de transmis în timpul nostru. Cei trei Ierarhi au fost și sunt „ecumenici" nu doar geografic, ci și diacronici. Ei pot fi și astăzi ghizi spirituali.

Semnificația atemporală a celor Trei Ierarhi este legată prin excelență de cursul istoric al elenismului, atât în trecut, cât și în zilele noastre. Nimeni nu poate contesta faptul că acești mari Părinți ai Bisericii și-au lăsat amprenta de nești asupra formării elenismului în trecut. Forma pe care a luat-o elenismul timp de multe secole, ajungând până în zilele noastre, se datorează acestora și celorlalți mari Părinți ai Bisericii. Cu toate acestea, ne întrebăm în ce măsură acești Părinți continuă să amprenteze identitatea și individualitatea greacă în zilele noastre. Această întrebare este premisa acestui discurs. În ce fel au influențat celebrii Părinți și învățători cursul elenismului în trecut și cum sunt ei legați de identitatea noastră greacă de astăzi?

Chestiunea identității grecești în zilele noastre nu este doar de actualitate; este vitală și arzătoare. Motivele sunt numeroase. Pe de o parte, schimbările culturale rapide din zilele noastre conduc toate popoarele spre unificări, care fie permit, fie impun intercomunicarea și coexistența reciprocă a culturilor, rezultând în posibilitatea dizolvării sau chiar a dispariției particularităților tradiționale și, într-adevăr, a unei forme naționale solide sau de altă natură. Astfel, nu numai Europa unificatoare, căreia îi aparținem acum noi, grecii, ci și spațiul mai larg al „economiei" de astăzi, cu tendințele irepresibile spre globalizare, pe care progresul tehnologiei le-a făcut acum incontrolabile, nu poate decât să ridice întrebarea identității grecești. Ce înseamnă și ce va însemna mâine să fii „grec"? Dacă ceea ce se caută este o identitate geografică, un popor care trăiește într-o anumită zonă geografică, atunci ne întrebăm, în mod rezonabil: în primul rând, nu sunt „greci" cei care trăiesc sau s-au născut în afara zonei geografice pe care o numim Grecia; și în al doilea rând, și mai important, ce va rămâne din identitatea acestei specii geografice, atunci când libera circulație și stabilire a persoanelor, pe care Europa Unită a prevăzut-o încă de la înființarea sa, va modifica demografic spațiul geografic al Greciei? Legată este problema determinării biologice a identității grecești: numărul deja în creștere rapidă a căsătoriilor mixte, adică între greci și „străini", este de așteptat să urmeze modificarea demografică pe care o va implica libera circulație și stabilire a persoanelor. Diferențierea biologică, oricare ar fi însemnarea unui astfel de concept, va deveni din ce în ce mai dificilă într-o lume în continuă unificare.

Însă problema identității grecești nu se pune doar din cauza schimbărilor globale din timpul nostru, a căror amploare și intensitate sunt fără egal în

istorie. Este, așa cum ar trebui să fie, și o problemă internă a elenismului. Și aceasta merită atenția noastră specială.

De la înființarea statului grec actual în secolul trecut, elenismul a cunoscut o profundă divizare a conștiinței sale. Din motive care nu pot fi analizate în contextul acestui discurs, educația școlară oficială a statului grec modern se referă direct la elenismul clasic antic și ocolește aproape complet lunga perioadă istorică a dominației otomane și a așa-numitului Bizanț. Cu excepția, poate, a anumitor figuri ecleziastice, cum ar fi Cei Trei Ierarhi care sunt onorați astăzi, educația școlară ne oferă ca „elenism" realizările culturale ale grecilor antici sau pe cele ale Greciei moderne. Dar, în timp ce acestea au loc în școală, elevul, încă de la începuturile sale și pe tot parcursul formării sale, experimentează un alt „elenism". De la basmul bunicii la slujbele sacre ale Bisericii, cântecul popular și popular, arta unui Teofil, a unui Kontoglou și a unui Tsaruchis, apare „elenismul" Ortodoxiei, disprețuit de educația oficială, adică elenismul pe care Biserica noastră Ortodoxă l-a modelat. Astfel, se pune întrebarea: cu ce elenism ne îndreptăm noi, grecii moderni, spre noul mileniu? Este posibil ca elenismul să supraviețuiască și să creeze în condițiile unei astfel de diviziuni a conștiinței sale? Ar trebui să căutăm cu toții modalități de a depăși diviziunea conștiinței noastre? Ar trebui ca Continuitatea Istorică a Națiunii noastre, așa cum a fost concepută și restaurată de istorici de statura lui Konstantinos Paparrigopoulos, să pătrundă mai profund în educația noastră, încorporând în mod esențial, și nu formal, contribuția creștinismului la formarea identității noastre grecești? Cum pot cei Trei Ierarhi să influențeze identitatea noastră greacă?

Problema identității grecești tinde astăzi să fie complicată de alte tipuri de dihotomii, care iau forma unor sloganuri periculoase. Aceasta este dilema dacă elenismul aparține „Orientului" sau „Occidentului", dacă ortodoxia este un fenomen al „Orientului în felul nostru", care este juxtapus și opus... implacabilului „Occident", dacă „romanismul" nu este preferabil ca expresie a identității noastre decât termenul „elenism" și alte lucruri similare. Am vorbit despre „sloganuri periculoase", deoarece acest tip de dileme nu numai că nu sunt justificate istoric, ci doar de răni psihologice, pe care timpul și istoria le-au vindecat în mare măsură, dar riscă și să izoleze elenismul de evenimentele istorice, oferind astfel, în mod naiv și neintenționat, servicii celor care ar dori poate marginalizarea ortodoxiei grecești. Pentru că unde altundeva pot duce acest tip de dileme decât la susținerea, cu siguranță neintenționată, dar totuși sigură, a unor teorii,

cum ar fi poziția recentă a lui Huntington , cunoscută nouă tuturor , care am dori elenismul și ortodoxia în afara civilizației occidentale, lipsite de posibilitatea de a o influența din interior? Este, așadar, identitatea greacă străină istoriei și fundamentelor civilizației europene? Ar trebui Europa să fie recunoscută spiritual creștinilor occidentali sau este poate util să ne reamintim nouă înșine și altora că Noua Romă este cel puțin o co-fondatoare a civilizației europene, că împărații bizantini au apărat granițele Europei timp de secole și că, în cele din urmă, Părinții greci ai Bisericii au fost „învățători ecumenici”?

Aceste întrebări evidențiază datoria acestui demers oficial de a-i onora astăzi pe cei trei mari învățători ecumenici nu cu vorbe goale, ci cu o dispoziție spre ucenicie. Ce au contribuit acești învățători la formarea identității grecești și ce ne pot oferi încă? Această întrebare necesită o scurtă trecere în revistă istorică a relației dintre elenism și creștinism și o examinare aprofundată a marilor probleme existențiale care au determinat cursul spiritual al elenismului și al umanității civilizate sub influența gândirii Părinților Bisericii.

Elenismul și creștinismul: Prima întâlnire

Creștinismul, sau mai degrabă Biserica Creștină — căci creștinismul fără Biserică era de neconceput încă de la începutul istoriei sale — a fost din punct de vedere istoric urmașul iudaismului. Iisus Hristos a venit ca Mesia al așteptărilor poporului evreu, s-a născut, a crescut și a predicat într-un mediu evreiesc, iar esența predicării sale nu a fost alta decât venirea Împărăției lui Dumnezeu, care fusese prezisă de profeții lui Israel și așteptată de contemporanii Săi. El i-a ales pe cei Doisprezece ca asociați ai Săi, ca tipuri și judecători escatologici ai celor douăsprezece triburi ale lui Israel și nu a introdus închinarea la niciun alt Dumnezeu decât Dumnezeul lui „Avraam, Isaac și Iacov”. Prima Biserică din Ierusalim era formată doar din creștini evrei, care respectau porunca circumciziei și se închinau lui Dumnezeu în Templul Evreiesc din Ierusalim. Autoritățile romane îi considerau pe primii creștini o „sectă” a evreilor și i-au predat lor pentru a fi judecați conform Legii lor. Totul indica la prima vedere că Biserica Creștină era o ramură istorică a iudaismului.

Însă predicarea lui Isus, Răstignirea și Învierea Sa, întreaga Sa operă răscumpărătoare, au avut o perspectivă și o semnificație globală. În acest

moment, elenismul joacă un rol crucial și decisiv. Acest rol nu a fost jucat în absență sau în sfidarea iudaismului, ci ca o provocare adresată acestuia de a-și reinterpreta propria tradiție, în special profeții săi, și de a-i redescoperi caracterul universal. Această provocare a fost asumată de „evreii eleniști", adică acei evrei din Palestina și diaspora care vorbeau greaca și foloseau Vechiul Testament în cultul lor în traducerea Septuagintei. Cei dintre ei care au devenit creștini, conduși de protomartirul Ștefan și conduși de Apostolul Pavel și de ceilalți lideri spirituali din rândul „eleniștilor", au făcut marele pas de a detașa Biserica creștină de cultul Templului din Ierusalim și de obligația circumciziei și au deschis astfel calea pentru ca „neamurile", adică, în esență, grecii, să intre în Biserica creștină. În câțiva ani, în jurul anului 60 d.Hr., nu numai că majoritatea creștinilor proveneau din neamuri, așa cum atestă scrisoarea lui Pavel către Efeseni1 , dar însăși conducerea Bisericii a trecut în mâinile grecilor. Nume grecești, precum Luca, Timotei, Tit etc., constituie acum conducerea Bisericii. Elenismul, inițial cu ajutorul eleniștilor, care l-au deconectat de iudaismul conceput îngust și naționalist, își leagă acum cursul istoric de elenism și astfel începe un proces secular, din care ceea ce numim identitate greacă iese încet și prinde contur.

Etapa crucială în întregul curs al relațiilor dintre elenism și creștinism se află în secolul al II-lea d.Hr. Până atunci, creștinismul nu a constituit o provocare pentru intelectul grec. Cu toate acestea, în această perioadă au apărut primii intelectuali greci, așa-numiții apologeți, care au îmbrățișat creștinismul și au încercat să facă învățăturile sale atractive pentru intelectul grec al timpului lor. Așa au început marile posibilități, dar și enormele pericole. Mulți, precum istoricul Harnack , vor vorbi de acum înainte despre „elenizarea creștinismului". Alții, precum regretatul părinte George Florofvsky , vor vorbi despre „creștinizarea elenismului". Relația dintre aceste două figuri intelectuale va marca în mare măsură granițele dintre ortodoxie și erezie. Bătălia va fi aprigă. Părinții, precum Sfântul Atanasie, vor scrie lucrări „Împotriva grecilor" și până în jurul secolului al IX-lea sau al X-lea d.Hr., numele „grec" va însemna „idolatru" în Bizanț și va fi respins și condamnat. Pe de altă parte, limba greacă și retorica greacă veche aveau să fie folosite cu liberalitate de către Părinții Bisericii, filosofia greacă își va împrumuta terminologia pentru formularea doctrinelor creștine, festivalurile păgâne vor căpăta un conținut creștin, fără a abandona obiceiurile și tradițiile care le însoțiseră până atunci, iar cercetătorii mai noi vor putea vorbi despre „platonismul

Părinților”, „platonismul creștin” 2 , influențe grecești asupra gândirii patristice și altele asemenea. Ce s-a întâmplat exact? Unde este adevărul? În ce momente s-a dat bătălia dintre elenism și creștinism și ce a ieșit exact din această bătălie? Răspunsul la aceste întrebări va determina sensul și conținutul identității grecești, așa cum a fost modelată de Părinții greci ai Bisericii.

Elenismul și creștinismul: problemele cheie

Atitudinea Părinților Bisericii față de educația greacă ar putea fi distinsă în următoarele trei moduri:

a) Atitudine de selectivitate și alegere. În cunoscuta sa lucrare „Tinerilor, ca și cum din cuvintele grecești ar fi de folos”, Sfântul Vasile cel Mare îi îndeamnă pe tineri să aleagă din educația clasică, precum albinele, florile și sucurile care le vor fi benefice și să respingă ceea ce este dăunător. Acest proces de discriminare nu este ușor, dar implică faptul că există multe lucruri bune și benefice în educația greacă clasică, pe care Vasile o aseamănă cu studiul lui Moise despre înțelepciunea egiptenilor înainte de a ajunge la „teoria ființei”, adică la viziunea lui Dumnezeu pe Muntele Sinai. Aceeași atitudine este susținută și de Sfântul Grigore Teologul. Principiul său privind utilizarea educației grecești este: păstrează trandafirul, evită spinul 3. Similare sunt opiniile Sfântului Ioan Gură de Aur: „Căci, fie că, așa cum se cuvenea, toți (grecii antici) au filosofat sau nu despre înviere, ci despre judecată, iad și instanțe acolo, toți sunt de acord că ceea ce se face aici va fi răsplătit acolo” 4 .

Educația clasică nu este respinsă complet de Chrysorremon: „Ce sunt acestea? Să distrugem învățăturile (grecilor păgâni), nu-i așa? Nu spun asta, dar să nu dărâmăm zidirea virtuții și să dezgropăm sufletul cât timp este încă viu” 5 .

b) „ Nume inovatoare”. Toate cuvintele pe care le folosim în limba noastră sunt relative și incapabile să exprime pe deplin conceptul. Nicio limbă nu este „sacră”, nici greaca, nici ebraica, deși Vasile cel Mare observă în mod special că Septuaginta nu a tradus, ci pur și simplu a transliterat în grecești cuvinte care se referă la Dumnezeu, cum ar fi cuvintele Sabaoth, Adonai, Eloi etc. 6. În ciuda acestui fapt, atât Vasile, cât și teologul Grigore au susținut cu insistentă termenul homoousios din Crezul de la Niceea 7 , deși știau că acesta nu exista în Sfânta Biblie și că

era un împrumut nu numai din limba greacă, ci și din filosofia greacă. Astfel, acești Părinți, dar și întreaga Biserică, așa cum mărturisește utilizarea termenului „homousios" de către Primul Sinod Ecumenic, nu au ezitat să folosească termeni filosofici ai timpului lor și, într-adevăr, să le învesti cu autoritate dogmatică, adică indestructibilă, făcându-i într-un fel de neînlocuit. Limba și filosofia greacă, ca principale mijloace de comunicare disponibile culturii vremii, trebuiau folosite pentru a integra adevărul Evangheliei în procesul cultural.

Astfel, Vasile cel Mare declară că este esențial și necesar ca cei care teologhisesc „să considere termenii folosiți în teologie ca fiind de importanță primordială și să încerce să extragă din ei sensul ascuns în fiecare frază și în fiecare silabă" 8. Această atitudine a Părinților față de filosofia și limba greacă declară clar intenția lor de a transfera definitiv credința creștină în cultura timpului lor, indiferent de pericolele pe care le implică acest lucru. Teologia patristică este în sine un eveniment cultural. Nu numai că nu refuză să folosească limbajul filosofiei, ci — acesta este importantul — caută și reușește să-i dea un conținut creștin, să-l creștineze. Astfel, Părinții folosesc termenii esență, natură, energie, ipostas, persoană etc., dar pentru a lua un conținut diferit, în concordanță cu adevărul Evangheliei. Filosofia nu poate ajunge niciodată la Dumnezeu, dar Dumnezeu o poate folosi pentru scopurile Sale.

c) Al treilea principiu, care guvernează atitudinea Părinților Bisericii față de înțelepciunea greacă clasică, este și cel mai important. Acesta privește revizuirea existențială a elenismului antic bazată pe viziunea biblică asupra relației dintre Dumnezeu și lume, om și istorie. „Principalul element distinctiv al teologiei patristice a fost caracterul său existențial" 9. Această sintagmă aparține regretatului G. Florovsky și este pe deplin justificată de textele patristice. Când vorbim despre o revizuire „existențială" a elenismului, nu avem în minte un sistem filosofic specific analog cu cel cunoscut astăzi sub numele de „existențialism". Vrem să spunem că căutarea adevărului nu vizează altceva decât satisfacerea problemelor existențiale ale omului, răscumpărarea și mântuirea sa de necesitate, decădere și moarte printr-o atitudine specifică față de viață, o anumită relație cu Dumnezeu, cu semenii săi și cu lumea. Teologia și dogmele nu sunt construcții intelectuale care vizează satisfacerea rațiunii umane, ci semne care se referă la probleme de viață și moarte, existență și non-existență. Acestea au un conținut soteriologic, nu în sensul îmbunătățirii morale, ci al afirmării și confirmării ontologice a tot ceea ce există și este amenințat de non-existență și moarte. Bătălia spirituală

dintre teologia patristică și filosofia greacă s-a dat pe astfel de probleme, iar la acest nivel s-a decis în cele din urmă formarea identității grecești sub influența credinței creștine. Să analizăm pe scurt câteva dintre aceste probleme cruciale.

Problema cosmologiei ca o problemă a libertății

Gândirea greacă veche începe cu observarea lumii. Știința, filosofia, estetica, chiar și etica - toate sunt rezultatul observării unei lumi, care este ținută laolaltă într-o unitate indisolubilă de o anumită „rațiune", o forță și un principiu care pentru unii este cosmic („fiziologii", așa cum îl caracterizează Platon), pentru alții „divin", așa cum ar spune Platon în Timeu, iar pentru mulți, precum stoicii, divin și cosmic în același timp. Pentru grecii antici, această lume este eternă și ciclică, precum drumul și întoarcerea stelelor. Pentru a o înțelege, nimeni nu trebuie să-i caute cauza în afara ei. Chiar și atunci când se vorbește despre crearea lumii de către Dumnezeu, ca în Timeu al lui Platon, aceasta nu este în cele din urmă o creație de către o Ființă independentă de lume, deoarece Creatorul din Platon este obligat să creeze din materie și idei care preexistă și să dea creației sale o formă ideală și în mod necesar sferică, astfel încât să-i asigure eternitatea. Chiar și în platonismul mediu, care ar prefera ca ideile sau cuvintele ființelor să nu preexiste lui Dumnezeu, ci să fie gânduri eterne în mintea lui Dumnezeu, lumea nu este în cele din urmă separată de Dumnezeu, ci este legată veșnic cu El; constituie o necesitate ontologică pentru El, întrucât este implantată în mintea Sa. Ceva similar se întâmplă și cu neoplatonismul, cu care Părinții Bisericii intră în contact direct. Totul, potrivit filosofilor acestei Școli, decurge din „Unul", Dumnezeu, într-un mod forțat. Conform lui Plotin, „dacă celelalte lucruri sunt în desăvârșire, le vedem generând și nu dăinuind prin ele însele, ci creând altceva, nu numai dacă au de ales, ci și acele lucruri care iau ființă fără alegere și lucrurile neînsuflețite care se transmit pe cât pot" 10 .

Părinții Bisericii au identificat problema cosmologiei grecești tocmai în chestiunea libertății . După cum scrie Vasile cel Mare în prima sa predică din Hexaemeron , filozofii greci își imaginau „lumea coexistând cu Dumnezeu din nimic". Iar problema, potrivit lui, este că acești filozofi „îl mărturisesc pe Dumnezeu drept cauză (a lumii), dar ca o cauză în mod arbitrar (fără libertate), precum corpul unei umbre și lumina unei lămpi care dă lumină".11 Pentru a asigura tocmai libertatea lui Dumnezeu în

raport cu lumea – un principiu biblic fundamental – Părinții resping ideea eternității lumii și formulează doctrina creației din nimic.

Prin urmare, motivația Părinților în separarea poziției lor de cosmologia intelectului grec este profund existențială. Este existența un produs al necesității sau un dar al libertății? Există lumea pentru că nu poate să nu existe sau pentru că cineva a adus-o în mod liber în existență? Dacă existența este un dar, atunci ea duce la mulțumire. Însuși Vasile cel Mare va scrie în Liturghia sa cuvinte emoționante de mulțumire pentru darul existenței 12 , și același lucru se va întâmpla în Divina Liturghie care poartă numele Sfântului Gură de Aur, care îi mulțumește lui Dumnezeu mai presus de toate pentru că „din nimic ne-ai adus la ființă”. Dacă lumea nu este un produs al necesității, atunci nu este guvernată de forțe oarbe, cum ar fi Soarta și Destinul. Elenismul antic se prăbușește în fața provocării libertății existențiale, pe care creștinismul o aduce odată cu doctrina creației din nimic. Consecințele sunt acum nu doar cosmologice, ci și antropologice.

Subiectul antropologiei

Schimbările pe care Părinții le aduc elenismului timpului lor în acest capitol sunt la fel de radicale. Cu o intervenție curajoasă în antropologia greacă veche, ei îl prezintă pe om ca „chip al lui Dumnezeu”, subliniind libertatea sa, autoexuzia, cum o numesc ei. Așa cum Dumnezeu este liber, așa este și chipul Său, omul. Este de remarcat faptul că Părinții – spre deosebire de filosofii greci – identifică rațiunea omului cu libertatea sa. Darul libertății este, potrivit fratelui lui Vasile cel Mare, Sfântul Grigore de Nyssa, „cel mai excelent și mai prețios dintre toate bunurile” 13 , deoarece este un atribut al lui Dumnezeu însuși. Absența libertății ar însemna „falsificarea imaginii și ar face-o să se deosebească de arhetip”, s-ar putea spune că în acest punct Părinții adoptă principiul lui Protagora, la care face referire Platon, „omul este măsura tuturor lucrurilor” 14 , dar cu marea diferență că omul, potrivit Părinților, nu poate înțelege autonom, ci ca imagine a lui Dumnezeu. Antropologia patristică este teocentrică. Aceasta nu-l minimalizează pe om, ci dimpotrivă îl înalță la cel mai înalt grad posibil, întrucât nimic nu poate exista mai presus de Dumnezeu. Astfel, idealul antropologic al teologiei patristice constă în îndumnezeirea omului, în „asemănarea” sa cu Dumnezeu în toate.

Pe lângă libertate, „autonomia”, un alt atribut al lui Dumnezeu, pe care Părinții îl recunosc în om - chipul lui Dumnezeu, este nemurirea. Acest atribut este asigurat în filosofia greacă veche prin ideea nemuririi sufletului. Părinții îmbrățișează această idee, dar aduc anumite schimbări radicale, pe care nu trebuie să le uităm. Prima este că nemurirea sufletului nu se referă, conform Părinților, la început, ci la sfârșit: Sufletul nu este nepermanent, fără început și etern, așa cum ar spune Platon (și Origen), și aceasta pentru că a avut un început. Dar aceasta nu înseamnă că va avea neapărat un sfârșit. Din cauza libertății introduse în cosmologie și ontologie de către Părinți, principiul filosofic conform căruia tot ce are un început are în mod necesar un sfârșit este respins de Sfântul Grigore Teologul, conform căruia sufletele (și îngerii) „au avut un început, dar nu vor avea sfârșit” 15. Este vorba, așadar, despre nemurire ca dar și har, și nu despre necesitate ontologică, așa cum ar spune filosofia greacă. Nimic nu este legat de începutul și legile sale.

Cealaltă schimbare pe care Părinții au adus-o conceptului de nemurire a sufletului este legătura cu Învierea lui Hristos, învierea trupurilor 16 și îndumnezeirea în Duhul Sfânt 17. Toate acestea arată marea diferență dintre platonism și teologia patristică pe tema nemuririi sufletului. Căci niciun filosof grec nu ar lega nemurirea de aceste condiții. Este din nou vorba despre dependența ontologiei de libertate, despre eliberarea existenței de necesitatea de a fi. Căci îndumeria — și nemurirea — în Duhul Sfânt este de conceput doar ca un eveniment al libertății. „Unde este Duhul Domnului, acolo este libertate”, după Apostol (2 Corinteni 3, 17).

Legătura nemuririi cu Învierea lui Hristos și învierea viitoare a trupurilor evidențiază o altă diferențiere fundamentală a teologiei patristice față de filosofia greacă. Acesta este cel mai dramatic contrast dintre elenism și creștinism de la prima lor întâlnire din istorie. Elenismul, așa cum a fost modelat în principal de platonism, nu a putut niciodată ierta predica creștină despre întruparea lui Dumnezeu și învierea trupurilor. A considerat-o blasfemică și absurdă, deoarece este de neconceput ca Dumnezeu ca spirit și omul ca suflet să se poată coborî atât de jos încât să se amestece cu materia. Trupul în platonismul clasic este bun, dar numai în măsura în care ne oferă ocazia cu frumusețea sa de a-l transcende, atingând idealul de „bine și bine”. În neoplatonism este mai degrabă rău și trebuie să fim răscumpărați de el prin detronarea prin suflet. Teologia creștină a respins această mentalitate antimaterială și a considerat omul complet și întreg doar ca o entitate psihosomatică. Elenismul a trebuit să

sufere modificări și „pocăințe” în această privință pentru a fi acceptat de Părinți.

Însă insistența Părinților asupra importanței trupului pentru plenitudinea omului este de o importanță și mai mare pentru antropologie. Ea privește importanța persoanei. Conceptul de persoană constituie cea mai mare contribuție a teologiei patristice la filosofie, scrie din nou regretatul Părinte George Florovsky 18. Lumea greco-romană antică nu a putut produce conceptul de persoană din diverse motive. În forma sa platonică, filosofia greacă veche era legată de noțiunea că întregul, generalul, precede și este mai important decât particularul 19 . De aceea, „sufletul se poate reîncarna în mai multe trupuri”. Chiar și la Aristotel, care are ca punct de plecare ființa particulară, ceea ce supraviețuiește și are în cele din urmă semnificație nu este „aceasta”, ci „oion autum”, adică specia 20. Părinții resping credința în reîncarnare și transmigrație 21 tocmai pentru că vor să asigure caracterul absolut al persoanei specifice 22. Dacă omul este definit ca o entitate psihosomatică, atunci persoana specifică ca trup și suflet împreună - și nu numai ca suflet - constituie o entitate unică, irepetabilă. Acesta este un punct crucial în relațiile dintre elenism și creștinism în epoca marilor Părinți, pe care îi onorăm astăzi.

Însă acești mari Părinți nu au modificat elenismul antic doar în ceea ce privește conceptele despre lume și om. „Buna modificare” se extinde și la acest concept de Dumnezeu. Apoliticele celor Trei Ierarhi îi numesc „aprinzători ai divinității trisilviene”, implicând contribuția lor la doctrina Sfintei Treimi. Într-adevăr, acești Părinți au luminat și stabilit credința în Dumnezeu ca „o singură esență sau natură, trei persoane sau ipostase”. Într-un discurs precum cel de față, nu ne vom preocupa de profunzimea și sensul multilateral al acestei doctrine; vom remarca doar importanța pe care o are această doctrină pentru relația dintre elenism și creștinism.

Doctrina Sfintei Treimi, dintre care Vasile cel Mare nu consideră nicio alta mai importantă în raport cu elenismul („Eu, dintre multele ființe din creștinism separate de eroarea greacă și de ignoranța iudaică, nu am nicio doctrină mai importantă decât cea a credinței în Tatăl și Fiul în Evanghelia mântuirii noastre” 23), nu este îndreptată atât împotriva politeismului grecilor antici, cât împotriva tipului de monoteism dezvoltat de filozofii greci. Dumnezeul acestor filozofi era condamnat la incomunicabilitate, deoarece era în esență impersonal. Nici Dumnezeul lui Platon, nici, cu atât mai puțin, Dumnezeul lui Aristotel nu puteau comunica cu iubire, deoarece unul era o revărsare de bunătate

impersonală, iar celălalt eromenonul, pe care nimeni nu-l iubește. Prin doctrina Treimii, Părinții au încorporat în conceptul de Dumnezeu ideea de comuniune personală, adică a iubirii ca comuniune personală. Dumnezeul Treimic este, așadar, unul, dar nu este „singur”; unitatea nu neagă pluralitatea, „unul” nu precede „mulții”, așa cum este cazul în toată gândirea greacă veche. Dumnezeul Treimic dezvăluie ființa ca comuniune, existența ca iubire, ceea ce permite alterității în libertate să o ipostazieze. Aceasta înseamnă că „Dumnezeu este iubire” - ceva ce elenismul a trebuit să învețe de la creștinism în „buna modificare” oferită de Părinții Greci ai Bisericii.

Astfel ajungem la importanța crucială pe care Biserica o are pentru Părinți. Biserica nu este pur și simplu o instituție, ci un mod de a fi. Omul nu-L cunoaște pe Dumnezeu ca individ izolat, ci în comuniune liberă cu ceilalți. Biserica este locul preeminent pentru revelarea lui Dumnezeu și desăvârșirea omului, pentru că este misterul iubirii, al comuniunii cu ceilalți. Dumnezeul Treimic ca comuniune de persoane este întâlnit în Biserică ca „trup al lui Hristos” și „comuniune a Duhului Sfânt”. Eclesiologia celor Trei Ierarhi este în concordanță cu teologia lor despre Dumnezeul Treimic. Elenismul devine astfel de neconceput fără Biserică.

Iată, așadar, pe scurt, modificarea pe care a suferit-o elenismul antic în contactul său cu Părinții Greci ai Bisericii, ai căror principali sunt cei Trei Ierarhi onorați. Acești călăuzitori ai Duhului, „gurile de aur ale Cuvântului”, erau greci și cunoscători, așa cum puțini alții, ai educației grecești antice. Cu toate acestea, credința lor creștină i-a condus la nevoia de a transforma elenismul în tot ceea ce avea legătură cu atitudinea omului față de Dumnezeu, lume și Istorie. Ei au preluat din educația greacă preocuparea sa ontologică pentru setea sa intensă de nemurire și echipamentul său lingvistic de neegalat, arta retoricii și anumite valori morale, cum ar fi virtutea și sobrietatea. Au păstrat cultul luminii , această caracteristică chintesențial grecească, pe care au ridicat-o la rang de concept teologic fundamental, o expresie a gloriei lui Dumnezeu și a omului divinizat. Au păstrat și au ridicat-o la rang de ideal al vieții creștine și chiar al vieții „filosofice” a monahilor, xenia, pe care grecii antici o asociaseră cu Tatăl zeilor. Ei au redus frumusețea și arta la un element de reprezentare a Împărăției lui Dumnezeu și la un companion inseparabil al cultului Bisericii. Au primit și au păstrat idealul atleticismului, transferându-l în luptele spirituale ale creștinului. Cu toate acestea, au impregnat toate acestea cu două principii existențiale fundamentale, care au modificat elenismul antic în viziunea sa asupra

lumii, principiul libertății și principiul iubirii . Aceste principii nu erau concepte necunoscute elenismului antic. Dar nu i-au pătruns niciodată ontologia, cosmologia și antropologia. Creștinismul l-a învățat pe grec să vadă lumea ca pe un dar al iubirii și un produs al libertății și să nu fie prizonierul forțelor Sorții și Destinului sau chiar al unei lumi ideale și „logice", căreia să-i subordoneze libertatea și iubirea. Din creștinizarea elenismului a apărut o atitudine față de viață, în care istoria și timpul sunt înțelese ca câmp de exercitare a libertății și iubirii, nu ca o mișcare circulară de întoarcere la începutul lucrurilor, ci ca spațiul noului, al romanului, al neașteptatului, ca o cale dreaptă spre un sfârșit mult mai înalt și mai bun decât începutul. Astfel, odată cu istoria și timpul, corpul și materia au dobândit sacralitate și o semnificație eternă și decisivă ca instrumente pentru exercitarea iubirii și a libertății, ca purtători ai Dumnezeului întrupat însuși, lucru care i-a scandalizat atât de mult pe antici. Omul, fiecare om, indiferent de calitățile sale, și nu numai „ cel bun și cel virtuos".„ a apărut într-o ipostază unică și irepetabilă, el însuși în sine și nu ca slujitor al unui întreg. «Unul» a încetat să-i mai precede pe «mulți», iar aproapele a devenit singura și inevitabila cale către Dumnezeu, evidențiind Biserica ca expresie colectivă supremă sau mai degrabă «comunală» a elenismului.

Iată, așadar, „buna modificare", iată marea moștenire! Acest elenism a fost modelat de Părinții celebrați astăzi, iar ei ne-au făcut purtători și exponenți ai acestui elenism. Ce s-a întâmplat cu acest elenism în generațiile care au urmat și care este semnificația sa pentru noi astăzi? Cu aceste întrebări vom încheia discursul.

Elenismul Părinților și identitatea greacă de astăzi

Creștinizarea elenismului de către marii Părinți ai Bisericii a fost testată de-a lungul istoriei. Primul mare test a venit din Occident, când Biserica Romei, în colaborare cu statul franc, care lupta împotriva Constantinopolului, a expulzat elenismul din creștinismul său și l-a forțat astfel să-și piardă influența ecumenică și pe el însuși să dezvolte unilateral elementele romane ale culturii sale. Mari teologi ai Occidentului scriu acum tratate „împotriva grecilor", adică nu mai păgânilor, ci creștinilor Bisericii Ortodoxe. Ortodocșii, pe de altă parte, răspund la această atitudine numindu-i pe creștinii occidentali „ latini" și acceptând acum definitiv pentru ei înșiși termenul „greci". Astfel, conotația negativă pe care o avea termenul „grec" în epoca celor Trei

Ierarhi dă loc autocaracterizării bizantinilor drept „greci”, cu prețul slăbirii, dacă nu chiar pierderii, influenței ecumenice a Ortodoxiei, care devine încetul cu încetul un fenomen „grec”. „Grecul” este acum identificat ca „ortodox” prin opoziția sa față de Occident.

În Bizanț, această dezvoltare duce la tendințe de a înțelege grecismul ca o întoarcere la elenismul antic. Nume precum Michael Psellos, parțial John Italos, George Plethon-Gemistos etc. sunt asociate cu acest efort. Cu toate acestea, reacția Bisericii este puternică, iar aceste tendințe slăbesc. Identitatea greacă rămâne inextricabil legată de ortodoxie, ca o expresie atemporală a alterării patristice a elenismului.

Însă problema revine mai târziu, în timpurile moderne, pe o altă cale. Renașterea în Occident, rezultat în mare parte al migrației acolo a savanților greci după căderea Constantinopolului, evidențiază elenismul antic ca element dominant al culturii occidentale. Astfel începe o înflorire a studiilor clasice în Occident, mișcarea umanistă, care, cu contribuția altor factori, duce cultura occidentală la o criză mai profundă în relația sa cu creștinismul. Occidentul începe să decreștineze rapid și să împingă creștinismul la marginea civilizației, la cei patru pereți ai templelor sau la evlavia individuală. Știința se ciocnește cu Biserica pe motive precum cele ale lui Galileo și Darwin, etica și dreptul își derivă acum justificarea dintr-un umanism care nu consideră religia necesară, iar Arta se secularizează sau se refugiază în profunzimile psihologice ale subiectului.

În același timp, Ortodoxia greacă trece printr-o diviziune internă majoră. Fascinați de Iluminismul occidental, mulți greci - în special clasa conducătoare intelectuală - studiază în Hesperia și aduc în Grecia o educație greacă ce nici măcar nu acceptă cuvântul Ortodoxie. Opoziția dintre religie și Știință se transferă în țara noastră, în timp ce Biserica Ortodoxă trece printr-o invazie fără precedent a evlaviei creștine occidentale și o „captivitate babiloniană” a teologiei sale în Occident. Cei Trei Ierarhi sunt celebrați în școli, nu atât pentru a sublinia buna lor alterare a elenismului, cât mai degrabă pentru a le preamări contribuția la educația greacă clasică. Biserica Ortodoxă se predă aproape în întregime pătrunderii evlaviei occidentale și abia recent a început să se întrebe ce ar trebui făcut cu teologia sa, care își rupsese legăturile atât cu Biserica, cât și cu cei care schimbaseră altarul parohial și episcopul cu sala de predici.

Ca reacție la această situație, renaște o „dragoste de ortodoxie”, care aduce de obicei două caracteristici: antioccidentalismul și introversiunea

anticulturală sub forma unei copii fidele a trecutului (Bizanțul). Polarizarea este acum inevitabilă: „progresiștii” reacționează și apără Occidentul, în timp ce „ortodocșii” - care își asumă și denumirea de „neoortodocși” - denunță fără milă tot ce este „occidental”. Așadar, ce s-a întâmplat cu „buna alterare” a elenismului, pe care i-au adus-o cei Trei Ierarhi? Elenismul creștinat al Părinților Bisericii nu a dispărut, în ciuda încercărilor pe care le-a suferit în Istorie. Totuși, trebuie să iasă din nou la suprafață și să contribuie la evenimentele istorice, pe măsură ce acestea prind contur în pragul celui de-al treilea mileniu.

Sanctitatea Voastră,

Excelențele Voastre,

Domnule Ministru,

Domnule Rector,

întoarcerea acasă aleasă,

Cea mai mare onoare pe care grecii moderni ar putea-o acorda celor trei mari profesori ecumenici, pe care îi celebrăm astăzi, nu ar fi atât exaltarea contribuției lor la educația și cultura trecutului, cât mai degrabă conștientizarea și proiecția importanței lor pentru lumea în care trăim și pentru cea care deja ne bate la ușă. Cei Trei Ierarhi trebuie să devină din nou profesori ecumenici, nu doar pentru că acest lucru ne-ar flata mândria națională, ci pentru că astfel de profesori sunt necesari astăzi de către elenism și de către lume.

În epoca celor Trei Ierarhi, un împărat învățat și filosof, Iulian, a încercat să învie elenismul antic și să împiedice creștinizarea acestuia. Cu toate acestea, a eșuat, și aceasta din două motive: în primul rând, pentru că a privit înapoi, asemenea soției lui Lot, în loc să privească spre viitor. Și în al doilea rând, pentru că, în ciuda eforturilor sale, nu a reușit să-i convingă pe Părinții Bisericii să nu folosească educația greacă clasică, adică mediul lor cultural, cu argumentul că cei care neagă fundalul său teologic și religios nu au dreptul să folosească educația greacă. Părinții au refuzat să fugă din mediul lor cultural, au contribuit la problemele sale

existențiale și, în loc să respingă elenismul, așa cum le-a cerut Iulian, au preferat să-l transforme din interior. Astfel, elenismul nu numai că nu s-a stins, cedând impasurilor sale existențiale, dar, botezat în credința creștină, a supraviețuit și a ajuns până la noi.

Și noi? Ce vom face cu elenismul creștin pe care ni l-au lăsat moștenire? Îl vom renunța, întorcându-ne, asemenea altor Iulieni, la elenismul antichității, nealterat de creștinism? Dar nicio întoarcere la trecut nu a fost vreodată justificată istoric și nu a supraviețuit - Iulian a fost doar un singur exemplu al acestui adevăr inexorabil. O identitate greacă bazată doar pe trecut și indiferentă față de problemele prezentului este sortită eșecului. Același lucru este valabil și pentru Ortodoxie. Voi folosi din nou cuvintele regretatului Părinte George Florovsky, acel teolog ortodox al timpului nostru, care a îndrăznit să spună, deși el însuși rus, că fără elenism creștinismul s-ar sinucide spiritual și că Ortodoxia trebuie să se întoarcă la Părinți. Dar să auzim ce adaugă: Întoarcerea la Părinți nu înseamnă copierea Părinților. „Trebuie să fie o întoarcere creativă (sublinierea noastră). Trebuie inclus un element de autocritică 24 ... Ortodoxia nu este doar Tradiție, ci este și o datorie... Adevărata sinteză istorică constă nu doar într-o interpretare a trecutului, ci și în modelarea viitorului printr-un act creativ" 25

Generația noastră este chemată la această modelare a viitorului de către liderii și învățătorii ecleziastici care sunt onorați astăzi. Identitatea elenismului de astăzi trebuie să depășească diviziunea sa în antic și bizantin, dacă vrea să contribuie creativ la dezvoltarea culturală a timpurilor noastre. Trebuie să depășească, de asemenea, helladismul, care îi îngustează orizonturile, și să redescopere universalitatea pe care Părinții Bisericii i-au dat-o. Trebuie să înțeleagă că locul său nu este la antipozii Occidentului, într-un Orient exotic, ci în inima dezvoltării noastre culturale, astfel încât identitatea greacă să fie trasată nu din contradicții și confruntări sterile, ci din poziții creative. Elenismul trebuie să redescopere vigoarea prezenței sale creative în lumea viitoare și poate realiza acest lucru doar dacă transferă în această lume elementele pe care Părinții greci i le-au dat și pe care am încercat să le schițăm în acest discurs: elemente de cea mai mare importanță existențială.

Lumea care vine - este, vai, atât de sigur! - va avea o mare sete de libertate și iubire, de respect pentru persoană, de un Dumnezeu Treimic care este societatea, de o sfințenie a lumii materiale, care este distrusă fără milă - de tot ceea ce Părinții au dăruit elenismului cu „buna sa

alterare”. Poate că nimic nu va fi mai oportun în zorii noului secol decât un elenism care va conține elementele pe care Părinții Bisericii i le-au dăruit. Biserica și educația să-și asume responsabilitățile. Elenismul și Ortodoxia să-și deschidă din nou orizonturile către problemele existențiale ale omului, așa cum le-au deschis cândva Părinții Bisericii la vremea lor. Elenismul și Ortodoxia nu sunt bunuri de păstrat sau de consacrat. Sunt o datorie a creației.

Mulțumesc.

Note

1. Efeseni 2.11 echivalentul · 3.1 echivalentul

2 . E. von IVANKA, Plato Christianus, 1960. BY THE SAME , Hellenisches und Christlisches in frühbyzantinishen Geistesleben, 1948 .

3. GREGORY THEOLOGIAN, Epopei istorice, II, 8, 50-60: Către Seleuc, P.G. 37, 1581.« Zeilor (grecii antici) le-au scris într-o foaie lată,Mituri indecente, învățături de demoni, Mituri vrednice de râs și lacrimi, Care sunt ca niște bucle și ghețuri care sunt aversive. Amândoi sunt puri, zeii și cuvintele,zei ridicoli și cuvintele lui Erasm,El disprețuiește zeii iubirii, Dar cuvintele onoarei, ca dintr-o plantă,și spinii fug, și trandafirul este tăiat». Cf. ibid. I, P.G. 37, 1062.

4. Către Lazăr, 4,3. P.G. 48, 1011.

5. Către combatanți... III, Către un tată credincios, Discurs 3, 11. P.G. 47, 367.

6. Conform lui Ev. 2,7, P.G. 29, 585.

7 M. VASILEIOU, Epist. 125, P.G. 32, 546 ex.• GREGORYOU THEOL., Log. 21,22. P.G. 35,1105 ex.

8. Despre A c. Pneum. 1,2 P.G. 32, 69. „Pentru a testa mintea ascunsă în fiecare cuvânt și în fiecare silabă... (Pentru că) asemănarea cu Dumnezeu nu este fără cunoaștere; și cunoașterea vine din învățături. Și vorbirea,

începutul învățăturii; și părțile vorbirii, silabele și cuvintele. Așa că examinarea silabelor nu a fost fără scop.”

9. G. FLOROVSKY, „Teologia patristică și etosul Bisericii Ortodoxe”, Opere complete, Belmont, Mass., 1975, vol. IV, p. 17 .

10. PLOTINOUS, En. V, 4,1,26-31.

11. M. VASILEIOU, În ziua a șasea, I, 7. PG 429,17.

12. Liturghia Sfântului Vasile: „Doamne Dumnezeul nostru, care ne-ai creat și ne iubești în această viață... Doamne ... vrednic precum cu adevărat și pe drept... îți mulțumim...”.

13. GREGORIE DE NYSSIS , 5, Log. Catech. 5, P. G. 45, 24 „nu dacă cel mai bun și mai onorabil dintre bunuri a fost sterilizat, ci spun că este conform harului infailibil și autoguvernator . Căci în necesitatea vieții omenești, a fost respinsă dacă imaginea din acel loc, înstrăinată de incomparabilul cu tipul original ”.

14. PLATON, Teetet, 160d

15. GREGORY TEOLOGIC, Log. 29, 13. P.G. 36, 89 și urm. „dar nu vă mulțumiți și nu încetați”.

16. Cf. G. Florovsky, „Nemurirea sufletului”, Opere complete, vol. III, p . 213-240.

17. GREGORY TEOLOGIAN , Log . 34, 12, P.G. 36 , 252

18. G. Florovsky, „Escatologia în epoca patristică. Introducere”, Opere complete, vol. IV, p . 74

19. Vezi , de exemplu, PLATON, Legile, X, 903 cd

20. Vezi ARISTOTEL, Despre suflet, 2.4. 415A, 28-67.

21 . M. VASILEIOU, EisHexaimeron, 8,2. P.G. 29.168.

22. Vezi IOANNOU ZIZIOULAS, „De la față la persoană. Contribuția teologiei patristice la conceptul de persoană”, Charistirion, Volum în

onoarea Mitropolitului Meliton al Calcedonului, Tesalonic , 1977, pp. 287-323.

23. M. VASILEIOU, Potrivit Evn. 2,22. P.G 29, 620.

24. G. FLOROVSKY, „Teologia patristică și etosul Bisericii Ortodoxe”, Opere complete, vol. IV, p . 22.

25. ACELAȘI , „Căile teologiei ruse”, Opere complete, vol. IV , p. 209.